

Љупчо С. Ристески

Институт за етнологија и антропологија
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
risteski@iunona.pmf.ukim.edu.mk

За истражувањето на народната култура

Основата на теориските разгледувања и анализи на народната култура се етнографските и фолкорните материјали на народната култура на Македонците. Во анализата се прави обид за дефинирање на сите карактеристични елементи на народната култура. Со оглед на тоа што народната култура се определува како динамична категорија, анализирани се нејзини одделни сегменти кои придонесуваат овој вид култура да има свои специфичности. Тие се посебно забележливи во системот на мислење и системот на однесување на поединците и на заедниците што се носители на оваа категорија култура. Во понатамошната анализа на народната култура се разгледува еден многу значаен феномен на пренесување на културната информација кај овие култури – усноста. Освен овој механизам, кој ја чини основната кумулативна база на народната култура, обредот е, исто така многу значајната форма на актуелизација и на пренесување на информациите, и тоа на неколку различни нивоа: преку обреди што се извршуваат во рамките на основната сродничко-социјална заедница, а тоа е семејството, потоа обреди што се реализираат на ниво на селската заедница, како и на ниво на посветени групи, и тоа во строго затворен круг учесници (обредни мистерии, баења и сл.).

Клучни зборови:

народна култура, Македонци,
елементи на народна
култура, пренесување на
културна информација,
обред

Истражувањето на културите, посебно на механизмите на создавање, функционирање, трансформирање, иновирање или исчезнување на определени културни елементи е мошне сложена и комплексна постапка. Разгледувањето на повеќе различни аспекти на културното живеење придонесло денес да се развијат научни дисциплини што специјалистички ги истражуваат одделните сегменти на културите. Сепак, најтешко е да се

направат специјалистички анализи на функционирањето на културните системи, воопшто, зашто овој вид на проучувања инсистира на утврдување на општите и посебните законитости во функционирањето на културите.

Во општествените науки, посебно во етнологијата и антропологијата, освен тоа што интересот е насочен кон проучувањето на општите културни процеси, постои една значајна истражувачка потреба за истражување на овие процеси од перспективата на историската дистанца, што подразбира употреба на посебни теориско-методолошки пристапи. Тоа, се разбира, во многу аспекти го отежнува истражувачкиот процес со оглед на фактот што балканските култури, а со тоа и културата на Македонците оставиле зад себе многу малку пишани споменици, а сите други видови извори бараат сосема специфичен методолошки приод во проучувањето. Токму поради тоа, основа за анализите на поставените проблеми се бројните објавени или необјавени, теренски етнографски и фолклорни материјали, што вообичаено датираат од крајот на XIX век пак се до денешни дни. Значи, за да се постигне коректност во искористувањето на овие материјали како соодветен извор за анализа, потребно е да се воспостави критички однос кон нив, да се издвојат преживеваниците од современите елементи, и што е најважно секој од тие културни елементи да се стави во контекст на пошироката културна реалност, за што посоодветно да се разбере неговата суштина. Тоа што, денес на многумина содржината на обредите, обредните песни или игрите им звучи потполно непознато или беспредметно, има свое културно, семиолошко значење кое само треба да се постави во соодветен културен контекст, и потоа да се 'прочита' неразбирливиот текст. Контекстуалната анализа ни се чини дека има приоритетно значење во овој вид истражувања. Тоа посебно го нагласуваме, со оглед на тоа што, денес истражувачите се наоѓаме на релативно поголема временска дистанца од некои од проблемите во културите што ги истражуваме. Доколку во анализата не успееме да го дознаеме поширокото културно миље, а притоа не се обидеме значењата и функциите на културните елементи да ги решаваме во тој контекст, тешко дека ќе можеме да се доближиме до разбирање на функционирањето на митската свест на луѓето во народните култури. Разгледувањето на културните контексти откриваат постоење на системи, културни системи со безброј помали организациони единици, кои за да се протолкуваат соодветно, исто така, треба да се разгледуваат во рамките на нивната взаемна поврзаност. Во таквите системи взаемните врски и помеѓу најмалите единици на структурите се зависни едни од други, а отсуството или дисфункционалноста на некоја од овие составни единици може да предизвика пореметување на структурата и промени во основната информација.

Културите се сложени системи сочинети од безброј помали единици, помеѓу кои основните културни информации се пренесуваат низ форми на комуникација преку симболи. Симболите во традициските култури, се плашине дека би можело да бидат разбрани, онака како што денес ги толкуваме современите симболите, како 'случајно избрани' знаци кои 'со некаков договор или консензус' стануваат симболи со општо прифатено

значење за заедниците. Симболите во народните култури се сконцентрирани во најмалите митски единици, митеми, кои се носителни на определ корпус основни информации, кои не настанале по пат на некаков договор, туку како резултат на долготраен културен процес. Симболите во народните култури се јавуваат како основни носители и емитори на културната информација. Тие не ја симболизираат, туку ги носат определените значења. Дел од информациите и народните претстави се произнесуваат низ различни кодови, кои честопати, иако со иста или слична митска информација, ставени во определен контекст ги менуваат своите основни значења. Доколку не се откријат основните митски кодови и митеми, за културите во кои митското мислење е основниот начин на размислување, а обредот на дејствување, тешко би можело да се замисли дека ќе биде сфатено нивното функционирање во потполност.

Културните системи се од посебен интерес за нашите истражувања, заради тоа што, тие се единствените репери, односно рамки во коишто се одвиваат взаемно испреплетените односи на создавањето и реализацијата на вкупните претстави на светогледот на луѓето, вредностите на живеењето, концептот на структурирање на активностите и се друго што е поврзано со остварувањето на културните потреби на човекот. Но, културата како систем, не треба да се сфати како рамка којашто ги ограничува или попрецизно ги детерминира формите на човековото однесување, туку треба да се подразбира како процес на взаемнодејствување на човекот како индивидуа и на луѓето како колективни единки коишто, реализирајќи ги своите потреби низ различните културни појави, секогаш и неодминливо ја градат културната средина во која живеат, ги менуваат тие репери-рамки, ја пресоздаваат својата околина. Значи, односот човек – култура мора да се разбере како динамички процес. Во таа смисла, историската перспектива при проучувањата обврзува да се утврдуваат овие релации на взаемност, да се откриваат промените и да се пронајдат постојаните културни елементи.

Да не забораваме, дека сепак човекот е најзначајниот чинител во создавањето и реализацијата на културите, што подразбира дека во наш посебен интерес ќе биде проучувањето на индивидуалното, но уште повеќе, колективното однесување на човекот во определени културно-историски и општествени контексти.

Поимно утврдување на народната култура

Според базичните карактеристики на културите, како и според категориите на луѓето коишто учествуваат во процесот на создавањето, остварувањето, пресоздавањето на културите, поголем број истражувачи воочиле дека постојат две основни категории култура, при што едната најчесто се нарекува **водечка, голема, напредна, елитна, учена**, а другата, **подредена, мала, статичка, народна, традиционална** и сл. (Се разбира, ваквото генерализирање и глобална категоризација на категориите култура на два основни типа во никој случај не го ограничува утврдувањето на други

културни категории/слоеве, на што особено инсистира во своите истражувања Д. Рихтман-Аугуштин (Rihtman-Auguštin 1988: 60).

Во научната литература на европските автори доста рано се појавува истражувачкиот интерес за културите на своите земји и народи, особено од аспект на проучувањето на културите на различните општествени, културни и економски слоеви како и за проучување на средновековните народни култури. (Manseli 1975, Le Gof 1977, Shmit 1976, Izamber 1977 – цитирано според Gurevič 1987: 8. Проблеми народне културе, с. 8) Сепак, долги години проблемот на народната култура беше неначнат истражувачки проблем, особено од аспект на теориско определување на проблемот на народните култури. Западноевропските автори имаа поголема среќа заради фактот што постојат многу поголем број на писмени извори и сведоштва кои би можеле попрцизно да информираат за средниот век (кој и така долго време во науката се сметаше за мрачен и назаден период на човештвото), така што можеа полесно да ги постулираат своите теориски и емпириски истражувања врз оваа мошне значајна категорија култура. Арон Гуревич е еден од најистакнатите истражувачи на европската средновековна народна култура кој во своите обемни студии „Категории на средновековната култура“ (Гуревич 1994) и „Проблеми на народната култура во средниот век“ (Gurevič 1987), покрај резултатите од доменот на истражувањата на европските средновековни култури, донесува многубројни, значајни и се уште актуелни теориски размислувања во однос на појмовно-проблемското одредување на народната култура, како специфична културна категорија воопшто, како и за специфичните теориско-методолошки пристапи кои произлегуваат при проучувањето на специфичните културни категории. Пред да започнеме да разгледуваме било кои од теориските гледишта на А. Гуревич, како и на другите европски автори, треба да го нагласиме фактот што истражувањата се базирани врз емпириски материјал од европските простори, па аналогно на тоа, теориските заклучувања се лоцирани за тие култури. Тоа значи дека е потребно да се воспостави посебен критички однос кон теориските заклучоци пред било кое од нив да биде вклучено во нашите теориски разгледувања. Овој факт особено го нагласуваме имајќи ги во вид специфичностите на културите на Балканот, особено во поглед на достапноста на пишаните и другиот вид материјали врз коишто би се фундирале натамошните истражувања.¹

¹ Кога станува збор за изворите релевантни за истражувањата на народната култура, мора да се напомене дека најголемиот број средновековни пишани извори потекнуваат и се пишувани најпрво од страна на туѓинци, кои многу малку го познавале животот на широките народни маси, или пак од страна на официјални службеници на канцелариите на средновековните владетели, при што повторно информациите се однесувале на круговите блиски на владејачите – на „повисоките“ општествени слоеви. Тоа честопати се рефлексира врз студиите на историчарите, особено поради тоа што во Македонија се уште отсутнуваат студии од социјалната историја и од историјата на народната култура воопшто.

Сепак, значајно е да се наведе размислувањето на А. Гуревич во однос на предметот врз којшто го насочува своето истражување, од што јасно може да се согледа и неговото сфаќање на оваа категорија култура. Тој вели: „Во својата натамошна работа се раководев од тежнењето да го насочам своето внимание кон 'долниот' слој на средновековната култура, на видовите поимања на светот својствени за луѓето кои не биле обучувани во училишта со античко или патристичко наследство и кои ја сочувале живата врска со митопоетската и фолклорно-магиската свест. За таквото поимање на светот кое се појавило како резултат на сложеното и противречно взаемно делување на традиционалистичкиот фолклорен фонд и христијанството, овде се применува терминот '**средновековна народна култура**'“ (Gurevič 1987: 8).

Во секој случај, до денес напишани се многубројни студии што се доближуваат на овој или на оној начин, до проблемот на теориско разгледување на народната култура, и се разбира, тие се еден солиден фундамент за натамошно теориско разгледување на проблемот. Тука треба да се споменат студиите на М. Елијаде, А. Бајбурин, Н. И. Толстој, Д. Рихтман-Аугуштин, Д. Бандиќ во кои се направени обиди да се дефинира и определи базичната структура и содржина на народната култура како категорија. Тргувајќи од базичните теориски определби на некои од овие автори, ќе се обидеме да ги изнесеме најзначајните, определувачки сегменти коишто ја чинат и прават, условено, категоријата **народна култура** да биде специфична и посебно интересна за етнолошки и антрополошки истражувања.

Да се обидеме да го појасниме или барем да го рedefинираме, со што ќе стане јасно за што ќе зборуваме понатаму, поимот **народна култура**. Во стручната литература терминот народна започнува да се користи уште во XVI век (Montaigne – пишувајќи за народна поезија на гасконските селани, наведено според Маја Бошковиќ-Стули), но најчесто асоцирајќи семантички повеќе варијанти за негово толкување. Во својата студија посветена токму на проблемот на семантиката на поимот **народна поезија**, Маја Бошковиќ-Стули (Bošković-Stuli 1983), прави опширен попис на многу дефиниции на поимите **народ**, **народен**, при што, може да се изведат две основни категории на значења поврзани со овој термин. Најпрво, терминот **народ-народен** веднаш се асоцира со етничноста, етничките карактеристики и специфичности на заедницата за која станува збор; Во еден значителен дел од дефинициите, пак, овој термин се поврзува, спротивно од првата варијанта, со една категорија луѓе, којашто во рамките на дадено општество или култура има свои специфичности коишто имаат повеќе социјални импликации. Значи, имплицира социјална категорија, посебен општествен слој кој реализира специфичен вид култура којашто се нарекува **народна**.

„Кога, значи, речам, односно ако речам народна култура, мислам на културата на селаните и ниските општествени слоеви кај нас до отприлика првата третина или до половината на ова столетие“ (20 век Заб. Љ.Р.) – истакнува Д. Рихтман-Аугуштин во својата студија (Rihtman-Auguštin 1984: 16) посветена на истражувањата на структурата на традициското мислење.

Разгледувајќи ги специфичните културно-општествени услови во текот на целиот среден век и подоцна, во периодот на доцниот среден век и почетокот на новиот век, во многу региони на Европа, истражувачите утврдиле дека реализирањето на културата, во основа, се разликува според општествените и културните специфичности на нејзините создавачи и консументи; Во основа се реализираат два базични типа култура, кои францускиот медијевист Ж. Ле Гоф ги нарекува: култура на клерот или „учена култура“ и народна или „фолклорна“ култура (Le Gof 1977: 223; 236 според Gurevič 1987: 9). Значи станува збор за култура којашто ја остварувале во текот на средниот век и подоцна широките народни маси, кои секогаш не биле директно вклучени во процесите на општествената, културната, просветната или политичката моќ во државата. Некои од историчарите за оваа категорија луѓе пишуваа „големи неми“, „големи отсутни“, „луѓе без архиви и без лице“ (Gurevič 1987: 6) и сл. Се разбира, забелешките од овој вид воопшто не соодветствуваат за категоријата култура за кој натаму ќе стане збор, со оглед на тоа што, многумина од тие автори не ги познавале основните структурни елементи врз коишто е постулирана и се реализира народната култура. Тргувајќи од ваквите определници на народната култура, кога се има во вид балканскиот културен простор, посебно Македонија, станува јасно дека истражувањата ќе бидат насочени кон културата на еден слој, на категорија на луѓе кои, со помали или поголеми промени зависно од историските и општествено-културните моменти, биле најбројни, а според базичните карактеристики и реперкусии на нивната култура, претставувале доминантен културен фактор еден подолг временски период. Условно речено, тоа е категоријата на селаните (Мацевиќ 2000: 20, 28),² „културата на секојдневниот живот на селските заедници според нивните специфични регионални и национални историско-економски услови“ (Rihtman-Auguštin 1984: 10-12; 16).

Во таа смисла, сметаме пред да започнеме било какво друго продлабочено размислување, а ќе биде несомнено од доменот на народната култура, треба да ги изнесеме основните специфични елементи врз коишто е поставена народната култура на Македонците. Значајно е, уште на почетокот да се напомене, дека специфичностите на народната култура треба да се разгледуваат во контекстот на историско-општествените, економските, религиските и другите компоненти со цел да се согледа динамизмот на народната култура, што подразбира посебни механизми на функционирање во

² Најновите демографско-географски истражувања во Македонија го потврдуваат уште еднаш недвосмислениот факт дека базичниот општествен слој сè до средината на XX век, според сите пописни материјали, е селанството. Дури во периодот помеѓу 1971 и 1981 година се случуваат промените кога градското население станува и процентуално подоминантно од селското. Интересно е тоа што, според истите истражувања, сè до средината на XX век, **земјоделството** било доминантна форма на стопанисување (Мацевиќ 2000: 22, 28, ракопис).

смисла на реализација, трансформирање, чување и акумулирање на културните вредности.

Базични сегменти на народната култура

Тука сакаме само да ги изнесеме основните сегменти од културата на живеење врз коишто е поставена и функционира народната култура. Тоа значи, дека ќе бидат изнесени најконцизно само досегашните резултати во сферата на секој мошне специфичен чинител на народната култура со цел да се разбере основата и механизмите на взаемното делување и реализирање на народната култура чишто главен чинител, сепак, е човекот. Меѓутоа, специфичната општествено-економска, културна формација придонесува, културата што се реализира, овие луѓе да ја создаваат во рамките на базата што ја имаат, при што мошне важна улога имаат сегментите за коишто ќе се обидеме, накусо да проговориме.

Тука веднаш може да ни се стави како забелешка фактот што не споменуваме едно можеби најсуштинско прашање од доменот на културата, воопшто. Тоа е прашањето за *системот на мислење и системот на однесување* како едни од најзначајните показатели на културните карактеристики, воопшто. Сметајќи го овој проблем навистина како најсуштински, базичен, нему сакаме да му посветиме посебно внимание, но дури откако ќе ја согледаме базата врз којашто почива и се разбира, се остварува културното живеење на луѓето. Тука не треба да бидеме сфатени дека претендираме начинот и системот на размислување дека го сметаме само како резултат на определени релевантни општествено-економски и културни чинители, туку напротив, сметаме дека културните системи и нивните базични елементи им даваат можности на луѓето во определени културни услови не само да ги реализираат своите потреби, туку во взаемните релации, да го надоградуваат системот, да го трансформираат и да доведуваат до нови културни ситуации и моменти. Тоа е основниот принцип на динамизмот во културите.

Идеален (замислен) и реален (стварен) ред – императивни категории во народната култура

Нешто што би требало веднаш да се истакне, зашто има определувачко значење за народната култура на Македонците, што не значи дека тоа не важи за другите народни култури, е постоењето и паралелното функционирање на две мошне значајни мисловни категории кои што се реализираат на две различни нивоа: **на ниво на апстрактни структури и на ниво на конкретни факти** (Lévi-Strauss 1989: 298, 308-312). Првата категорија Д. Рихтман-Аугуштин ја нарекува **замислен ред**, а втората **остварен ред** (Rihtman-Auguštin 1984: 13-14). Тргувајќи од фактот дека истражувањата на повеќемина автори, како и нашите досегашни теренски истражувања покажуваат несомнено постоење на овие две значајни

категории, мисловната структура на замисленото, идеалното, од едната страна, и реалното или оствареното, од другата страна, станува повеќе од потребно во научните истражувања да се прави јасна дистинкција помеѓу овие две категории и резултатите што се добиваат од нив во текот на истражувањата. Се разбира, ова не го сугерираме само од аспект на објективизирање на истражувањата, за што особено се заложуваме, туку и од аспект на тоа што овие две значајни категории, посебно првата, **замислениот ред**, има посебно значење во структурирањето на народната култура и, посебно, во народната религија. Значи, категоријата на замисленото, **идеалниот ред**, најчесто во народните култури и религии функционира како непишано, но многу силно правило што влијае регулаторски на вкупното општествено и религиско однесување на луѓето. Оваа категорија се јавува како некој вид колективна свест но и совест, императив на соодветно однесување или евентуален регулатор на несоодветното. Секогаш одговара на тоа како треба нештото да биде организирано или како заедницата, јавноста очекува тоа да биде направено. Во таа смисла, истражувачите на теренот секогаш треба да бидат дотолку внимателни, што веднаш треба да направат диференцирање на информациите во поглед на тоа дали се изнесени на ниво на идеален-замислен или реален/стварен ред, со што би се избегнале евентуалните грешки при изведувањето на заклучоците. Се разбира, ова не треба во никој случај да значи избегнување на информациите што, можеби, воопшто не соодветствуваат на реалниот/стварниот ред, при што, истражувачот, сметајќи ги за неточни, измислени или замислени не ги зема во разгледување при анализирањето на некои специфични структури на народната култура. Меѓутоа, токму овој вид на информации многу често може да биде еден од најдобрите индикатори за состојбите, и показател на механизмите и функционирањето на определени структури на народната култура. Со оглед на тоа што проблемот на идеалниот и реалниот ред тука се акцентирани со цел да може правилно да се согледаат одредени специфичности на народната култура нема да изнесуваме емпириски примери кои ќе го илустрираат тоа подобро.

Механизми за комуникација и пренесување на информации

Тука сакаме накусо да проговориме за една мошне значајна специфика на народната култура, воопшто. Тргувајќи од основните принципи во антропологијата дека вкупното живеење на луѓето се реализира низ различни системи и видови на комуникација, сметаме дека е неопходно да се определат основните што ја прават специфична народната култура. И покрај тоа што има доволно научни факти околу јазиците и писмата на етничките заедници што живееле на Балканот во различни историски периоди, сепак, тука сакаме да нагласиме дека писмениот начин на изразување и комуницирање долго, долго останал да биде само привилегија на определени кругови, првенствено на црковната или државната просветена олигархија. Познатиот истражувач на религијата М. Елијаде проучувајќи ги

религиите на народите ги истакнува специфичностите на културите со и без писма:

„...Ако грчката религија и митологија, радикално секуларизирани и демитизирани, опстанаа во европската култура, тоа е затоа што се изразени во книжевни и уметнички ремек-дела. Истовремено, **народните религии и митологии, единствено живи пагански форми во моментот на триумфот на христијанството (но за кои не знаеме речиси ништо, бидејќи не се изразуваат во пишана форма) преживеаја, христијанизирани кај традиционалните селски народи...**“ (Елијаде 1991: 167).

И покрај тоа што почнало да се пишува на словенски книжевен јазик, што бил разбирлив за обичните луѓе, сепак, тој и натаму останал, како писмен медиум на комуникација, во доменот на свештенството. Значајно е тоа што, дури и старословенскиот книжевен јазик, како што времето одминуваало станувал се помалку и помалку разбирлив за обичните луѓе, со оглед на фактот што народните говори, следејќи ја динамиката на развојот и трансформацијата на јазикот во секојдневната употреба, се развивале, така што јазикот на клерот повторно станувал неразбирлив и туѓ на обичниот човек. Значи, писменоста за обичниот човек била недостапна, или можеби непотребна, зашто вредностите во народната култура се пренесувале низ механизмите на **усноста**. Усноста е посебен вид антрополошка категорија, и за разлика од писменото изразување има свои специфичности од кои во голема мера се специфицира и видот на културните информации специфични за народната религија. Како категорија, усноста или усното изразување и пренесување на информациите наспроти писменото изразување се карактеризира со динамичност којашто ги следи специфичните внатрешни доживувања на нејзините носители и преносители, за разлика од писменоста којашто ги фиксира, ги канонизира информациите низ текстовите.

Се разбира, усноста како систем на комуникација не смее да се разбере еднострано, туку напротив на неа треба да се гледа како на базичен медиум врз којшто е изграден еден максимално сложен и неодминлив сегмент од народните култури – **фолклорот**, со посебен акцент на **усното народно творештво**. Со овој факт, од категоријата усност, проблемот се насочува и центрира, значи, кон овој вид специфична категорија култура, зашто тука веќе усноста во народното творештво се набљудува како динамички процес кој не означува само форма или медиум за пренесување на информациите, наспроти писмениот, туку таа овозможува остварување на еден сосема специфичен вид на творечки, создавачки, пресоздавачки, динамички однос на луѓето коишто ја сообразуваат овој вид култура. Големiot советски и светски фолкориста В. Пропп, мошне јасно ги диференцира разликите помеѓу фолклорот и литературата, односно книжевноста, велејќи: „...истражувањата покажуваат дека фолклорните и литературните творби се создаваат различно, при што фолклорот има свои специфични структурни закони...“ (Пропп 1976: 20).

Оттука произлегува една мошне значајна специфичност на народната култура, што создавање, презентирањето, носењето, пренесувањето и

пресоздавањето на културните вредности се врши низ категоријата **усно народно творештво и преку усната традиција** што подразбира посебни форми, механизми и законитости на создавање на творештво.

Усната народна традиција има неколку значајни параметри коишто секогаш треба да се имаат во вид при истражувањата:

- творечки импулси
- устно изразување
- колективен карактер во смисла на настанување и презентирање
- формулност, што придонесува за стабилност на усното народно творештво, особено за народната поезија
- динамизам
- пренесување и предавање на информациите од едни на други

Усното народно творештво се остварува низ две основни категории: *исполнител (создавач)* и *слушател(и)*, *секогаш поставени еден наспроти друг*. Тука треба да се задржеме накусо на оваа значајна релација, со оглед на тоа што ова е една од значајните специфики на народната култура. Исполнителот, иако не може да се смета за конечен создавач на делото, истовремено не може да се смета ниту за исклучителен интерпретатор на дело, туку тој (исполнителот) претставува фигура што внесува еден значаен дел од своите творечки импулси, се разбира, секогаш во контекст на актуелната културна стварност, со што на делото секогаш му дава актуелност, живост, го прави динамично. Од тука, произлегува една од значајните карактеристики на усното народно творештво – *променливоста* (Пропп 1976:23). Оттука, колку што се значајни колективните свесни или несвесни архетипски претстави во создавањето и пресоздавањето на народните творби, исто толку значајни се и личните, индивидуалните творечки способности на исполнителот (творец). Од другата пак, страна, слушателот има, исто така, специфичен однос кон творештвото изнесено пред него, за разлика од читателот, со оглед на фактот тој се наоѓа во ситуација на најнепосреден учесник во исполнувањето, создавањето и пресоздавањето на усното дело. Слушателите најчесто се појавуваат како еден вид прочистителен филтер на творештвото, тие се најзначајните критичари, оценувачи и консументи на културното дело.

Тргувајќи од фактот дека структурата на културата покажува сличност со структурата на јазикот, во истражувањата на јазичните и културните стратуми или слоеви, Н. И. Толстој, изведува два паралелни низа што јасно ги покажуваат односот и релациите помеѓу нив:

книжевен јазик – елитна култура
народен говор – трета култура
наречја, говори – народна култура
арго-традиционална – професионална култура (Толстој 1995: 49).

Освен тоа што тука јасно може да се согледа ставот на Толстој за односот на различните категории култура и јазикот, значајно е да се забележи дека неговиот став по однос на прашањето за стабилноста на културните

категории, тој нагласува дека „стабилноста е посвојствена за пониските слоеви на културата - на народната и на традиционално-професионалната, отколку на елитната, која преживува непрестан развој. 'Третата култура' во сите случаи се јавува како преодна“ (Тољстој 1995: 50-51).

Сметаме дека е потребно да се спомене и ставот на Алберт Лорд (Albert V. Lord), прочуениот истражувач на јужнословенската устна книжевност и ученик на исто толку познатиот научник Милман Пери (Milman Parry), кој истражувајќи еден сегмент на усното народно творештво, усните епски песни, го потенцира системот, механизмите и законитостите на создавањето на овој вид творештво, истакнувајќи дека една од најважните специфичности на оваа категорија творештво е *формулноста*. Тргувајќи од фактот што и ние ја ставаме како една од карактеристиките на усното народно творештво, сметаме дека е значајно да се изнесе дефиницијата на формулата и формулноста на устната епска песна. Потпирајќи се врз дефиницијата на М. Пери тој смета дека формулата е „збир на зборови кои редовно се употребуваат под исти метрички услови за да изразат дадена основна идеја“, при што „формулниот израз означува стих или полустих конструиран според образецот на формулата“ (Lord, T.1: 21-22). Иако, многумина денес сметаат вака определената формулност може да претставува само окостено клише што не нуди промени, сепак, А. Лорд стои на мислењето, кое се разбира сметаме дека е апсолутно исправно, нуди промени кои „навистина често произведуваат многу други и нови формули“ (Lord, T.1: 22).

Како особено карактеристичен механизам на изразување, создавање и исполнување на устната творба тој ја истакнува *импровизацијата*, сметајќи ја за „посебен процес во кој усното учење, усното составување и усното пренесување потполно се стопуваат; тие се јавуваат како различни видови на истиот процес“ (Lord, T.1: 24). Напред изнесеното значи дека творецот низ долготрајниот процес на учење го совладува вкупниот корпус на формули, фрази, стилови и сите други основни обрасци и при исполнувањето, тој создава низ импровизацијата, вметнувајќи ги соодветните теми, правејќи притоа и соодветен избор од фондот на формули, фрази но на тој начин, што творбата нема во никој случај да биде надвор од вообичаеното или очекуваното однесување и на исполнителот и на слушателите.

Обредот – единствена форма за актуелизација на митската реалност

Пред да започнеме со анализата на конкретните форми на изразување на митската свест на Македонците низ формите на митските претстави, верувања и други знаења и облиците на структурирање на сликата за себе и за светот, да се задржиме на неколку суштински прашања поврзани со обредот. Сакаме да ја истакнеме суштината на обредот кој низ формите на строго утврдени правила на однесување им овозможува на луѓето своите активности да ги насочат кон создавање, преосадавање или трансформирање на митската реалност, според нивните културни потреби.

Тоа значи, дека обредот како иманентно антрополошки и културен феномен има особена природа, во контекстот на културите и општествата, да функционира како единствена форма на дејствување, форма низ којашто може да се создава, да се твори, да се пресоздава, да се работи. Значи, обредот не можеме да го разгледуваме како вид формална претстава, перформанс, туку напратив како чин во којшто и низ којшто најдиректно и најнепосредно актерите учествуваат во создавањето на нови општествено-културни моменти, или пак, ги пресоздаваат старите според принципите на цикличното повторување а според обрасците на првочетоците и прапачетоците (Ристески 2001: 1-41). Затоа, со право Е. Касирер разгледувајќи ги античките култови и мистерии, заклучува дека „тоа што се случува во овие обреди, како и во повеќето култови-мистерии, тоа не е само *имитирање* на некое случување, туку самото тоа е случување и негово непосредно *извршување*; тоа е дрњменон како реално и стварно случување, затоа што е сосема делотворно“ (Kasirer 1985/II: 50-51). Драгослав Антонијевиќ во студијата „Дромена“, посветена на проучувањето на обредноста со маски кај балканските народи, укажува дека грчкиот збор *дромеџа* произлегува од глаголот *дром* (чини, работи, дејствува) (Антонијевиќ 1997: 7), сметајќи дека дромената е „вид стереотипизација на активност, не сосема практична, но сè уште не одвоена од нејзе, *реминисценција* и *антиципација* на стварно дејствување“ (Антонијевиќ 1997: 8). Тој инсистира на оваа суштинска карактеристика, на дромената да се гледа како на „дело, чин, средство, активност, случување...“ (Антонијевиќ 1997: 24).

Според тоа, треба да се заклучи дека сите елементи на обредот се во функција на обредот, на дејството, на работата, на заштитата. Условно речено, митската свест обредот го подразбира како основен медиум за актуелизирање на реалноста. Со него се добива, со него или преку него се уништува, се лекува, се убива. „Церемонијата *покажува*, обредот *преобразува*, а преобразбата доаѓа најповеќе до израз во обредното 'раѓање' од лиминалната состојба – барем во обредите од животната криза“ (Turner 1989:169). Во обредот, местото на естетизацијата или на негово „дотерување“ е минимализирана или се јавува како второстепена појава дури во секуларизираните обредни форми во коишто многу од изворните облици веќе избледеле или се трансформирале (Ристески 2001:2-3).

Во контекст на погоре изнесените тези за суштината на обредот, ќе се задржиме во разгледување на некои од семантичките значења што самиот термин **обред** ги има(л) во традицијата на словенските народи. Тоа, најверојатно, ќе биде уште една потврда дека онтолошкото значење на зборот е поврзан со поимот на активноста, дејството, работата.

Во „Толковниот речник на рускиот јазик“ под терминот е запишано – „**обряд** – церемонија, чин; ряд строго определённых обычаев действий, сопровождающих и оформляющих совершение актов преимущественно культового характера“ (Ushakov 1974: 1974, с.в. обряд) (’церемонија, чин; ред од строго утврдени дејствија со обичајот, кои се изведуваат со придружни активности првенствено со култен карактер).

Во Фасмеровиот „Етимолошки речник“, под одредницата **обряд** – се нагласува дека терминот потекнува од зборот ***об-рѣдъ**, повикувајќи се на подетално објаснување кај зборот **ряд** – укр. **ряд**; струс. **рядъ**, стсл. **рѣдъ**, буг. **ред(ѣт)** со значења „ред, поредок, линија“; срп.-хрв. **ред**, – „ред“; слов. **rêd** – поредок, ред, чеш. **řád** - поредок, класа, ред, строј, словачки **rád**; пол. **rząd**, како и на глаголите што проиллегуваат од зборот **ред**, во кои недвосмислено, основното значење им е да се реди, подредува, да се стави во ред, а што е многу интересно во чешкиот јазик, зборот **říditi** – значи и „да се управува“ (Фасмер 1978: 108, с.в. обряд, рядит, рязу).

Во „Толковниот речник на живиот руски јазик“ на Владимир Даљ, изнесени се прекрасни примери коишто покажуваат дека во живиот руски јазик кон крајот на XIX век, многу од изворните семантички форми на зборот **обред** биле јасно и недвосмислено во употреба, при што семантиката на зборот и неговото значење ја покажуваат директната врска со дејството, активноста при што нештата се извршуваат, подредуваат, се реализираат. Дадени се многу примери од коишто може да се видат различните семантички значења на зборовите: **обряжѣть, обрядѣть** – спремање, средување, чистење, доведување во ред: Хозяин домъ обряжаеть – Домаќинот домот го снабдува, го одржува; Хозяйка домъ обряжаеть – домаќинката се грижи за куќата (ја спрема куќата); Кто коровъ обрежаеть – кој се грижи за кравата, (за сè што е потребно да се направи со неа – Заб. Лб. Р.); Обрядѣт невесту – спремање, украсување, облекување, да ѝ се стави венецот (нарядѣть къ в'нцу); **Окрутници обрядилис** – преоблечени, преправени, маскирани, а зборот **обряд** – домаќинство, поредок, устројство (организација) во куќата, навика, употреба, примена' (Толковный словарь П/1881: 618, с.в. обряжѣть, обрядѣть).

Од изнесените податоци би можеле да заклучиме дека исконското и основното семантичко значење на поимот **обред** претставува редот, подредувањето, преуредувањето, организирањето. Значи, определбата и сфаќањето на обредот како дејствие или активност што се одвива под строго утврдени и општествено и културно утврдени обрасци е второстепена, а примарно *обредот претставуваа основна, единствена активност, чин на доведување на нештата во ред, подредување, средување, спастрување или преуредување на нешто што и дотогаш било во некаков ред кој поради некакви причини бил нарушен*. Всушност, тоа е и првичната и основна идеја врз којашто почиваат сите култури досега, а тоа е идејата дека светот, па со тоа и човекот и се друго настанало од нередот, хаосот, од ништото, но секогаш низ формите на активност, дејствување на природните или божествените сили, при што примордиалниот чин е чин на структурирање, организирање на хаотичните елементи и создавање на Светот. Ете затоа, најзначајниот корпус на обреди, во својата суштина ја содржат и носат идејата за повторното преуредување на светот, повторната космозација и хармонизација, но заснована врз принципите на првосоздавањето и правремето. „Тоа обновување (повторување) на актот на создавањето во ритуалот (слично на повторувањето во приказните) ја актуелизира самата структура на живеењето, придавајќи н во целост и во нејзините делови

невообичаено засилена симболичност и семиотичност, и служи како гаранција за безбедноста и благосостојбата на колективот“ (Топоров 1982: 16).

Референции:

- Антонијевић Драгослав, *Дромена*, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања, књ. 72, Београд 1997.
- Bošković-Stuli Maja, *Usmena književnost nekad i danas. O pojmovima usmena i pučka književnost i njihovim nazivima*, Prosveta, Beograd 1983.
- Gurevič Aron, *Problemi narodne kulture u srednjem veku*, Grafos, Beograd 1987.
- Гуревич Арон, *Категорије средњевековне културе*, Матица српска, Београд 1994.
- Elijade Mirča, *Istorija verovanja i religijskih ideja*, I, Prosveta, Beograd 1991.
- Elijade Mirča, *Istorija verovanja i religijskih ideja*, II, Prosveta, Beograd 1991.
- Elijade Mirča, *Istorija verovanja i religijskih ideja*, III, Prosveta, Beograd 1991.
- Kasirer Ernst, *Filozofija simboličkih oblika: Jezik*, Prvi deo, Novi Sad 1985.
- Kasirer Ernst, *Filozofija simboličkih oblika: Mitsko mišljenje*, Drugi deo, Novi Sad 1985.
- Levi-Strauss Claude, *Strukturalna antropologija*, Stvarnost, Zagreb 1989.
- Lord Albert B., *Pevač priča: Teorija*, Tom 1, Idea, Beograd 1990.
- Мацевик Мирјанка, *Демогеографска анализа на природното движење на населението во Република Македонија*, докторска дисертација одбранета на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ на ПМФ – Скопје 2000.
- Пропп А. В., *Фольклор и действительность*, Москва 1976.
- Rihtman-Augustin Dunja, *Struktura tradicijskog mišljenja*, Školska knjiga, Zagreb 1984.
- Rihtman-Augustin Dunja, *Etnologija naše svakodnevnice*, Školska knjiga, Zagreb 1988.
- Ристески Љупчо С., *Појам и место светаца у македонској народној религији*, во: Култ светих на Балкану, Библиотека Лицеум, књ. 5, Крагујевац 2001.
- Толковий словарь живаго великорускаго языка*, Владимыра Даля, Т. II, С. Петербург-Москва 1881.

Толковий словарь живаго великорускаго языка, Владимира Даля, Т. III, Москва 1999.

Тольстој Н. И., *Језик и култура, Језик словенске културе*, Просвета, Ниш 1995.

Топоров В. В., *Первобитние представления о мире (общий взгляд)*, во: *Очерки истории естественнаучних взглядов в древности*, Москва 1982.

Turner V., *Od rituala do teatra: Ozbiljnost ljudske igre*, August Cesarec, Zagreb 1989.

Ushakov N. D., *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka*, 4 volumes, Slavica publishers, Reprint series, No.1, Part. II, Cambridge 1974.

Фасмер Макс, *Этимологический словарь русского языка*, Т. III, Москва 1978.

Ljupčo S. Risteski

Investigating the Folk Cultures

Key words:

folk culture, Macedonians,
elements of folk culture,
transmission of cultural
information, ritual

The basis of our theoretical examination and analysis is the folk culture of Macedonians. Having in mind that the folk culture is considered a dynamic category, we have analysed a few separate segments which result with specific features of this type of culture, that are especially noticeable in the frames of the system of thinking and the system of behaviour of individuals and communities that form this category. The further analysis of folk culture focuses upon a very important phenomena of transmitting cultural information in the frames of these cultures. Having in mind that the wider social level that created folk culture in Macedonia and the Balkans did not have the possibility to utilise the written form of transmitting information, this was taking place through other specific forms that were based upon orally. So, one of the most important mechanisms for transmitting a cultural information is the folklore, especially oral folk tradition. Apart from this mechanism that is the cumulative basis of folk culture, the ritual is the most important form of actualisation and transmission of information, at few levels: through rituals that take place in the frames of the basic kinship and social community as for example the family, then rituals that are taking place at the level of the village community, as well as at the level of some other special groups that include isolated circles of participants (ritual mysteries, ritual healing etc.).